

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 11

**Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету**

Рівне - 2003

4

УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного
редактора **Шевчук Степан Іванович**, кандидат філологічних наук, професор,
директор Інституту мистецтв Рівненського державного гуманітарного

університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунаєвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького національного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: *Якимчук О.І., Кузьмич О.О.*

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

структурно-семантичних різновидів – комунікативних моделей, кожна з яких вирізняється специфікою своєї побудови та способом передачі інформації. Комунікативні моделі висловлень презентують себе через властиві їм семантичні експоненти, які можуть існувати як самостійно, так і у взаємодії, формуючи в процесі комунікації різноманітні комбінації, що й буде предметом нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Граматика української мови: Морфологія. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Довженко О. Вибрані твори. – Львів: Каменяр, 1980. – 302 с.
3. Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 560 с.;
5. Коцюбинський М.М. Твори в трьох томах. – К.: Дніпро, 1979.
6. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / К.:Рад. шк., 1965. – Ч.2.
7. Марко Черемшина. Вибрані твори. – Ужгород, 1952. – 360 с.
8. Мацько Л.І. Інтер'єктиви в українській мові. – К.: КДПІ, 1981. – 130 с.
9. Мацько Л.І. Семантика вигуків і звуконаслідувань// Українська мова і література в школі. – 1985. – № 2. – С.56-62.
10. Остап Вишня. Твори в чотирьох томах. – К.: Дніпро, 1988.
11. Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. – М.: Учпедгиз, 1959.
12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.:Наук. думка, 1972.
13. Тютюнник Григорій. Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1970.

Summary

In this article the author guided by the works of the well-known domestic and foreign linguists offers the own peculiar classification of communicative expression models with onomatopoeias. In the base of the classification is the complex approach to the sentence analysis as a multifold unit on the semantic-syntactical and communicative-functional levels.

УДК 81'271

Наталія Шульжук

РЕПЛІКА ЯК КОМПОНЕНТ ДІАЛОГІЧНОЇ ЄДНОСТІ

Діалогічне мовлення, що є основною формою розмовного функціонально-стилістичного різновиду загальнонародної мови, є яскравим виявом комунікативної функції мови, бо саме в діалогічному мовленні повідомлення оформлюється в безперервне взаємне спілкування членів людського колективу. Тому дослідження українського діалогічного літературного мовлення і закономірностей його розвитку становить одну з провідних наукових проблем сучасного мовознавства.

За одиницю діалогу більшість лінгвістів визначила діалогічну єдність [17; 18; 22], або “діалогічний комплекс” [21], або “питально-відповідну єдність” [13], або “діалогічну композицію закритого типу” [8]. Це назви того самого поняття, яке твердо ввійшло в теорію діалогу.

Найтипівішим видом діалогічної єдності визнається питально-відповідний комплекс, тому саме він досить детально описаний у лінгвістичній літературі [6; 19].

Критерії членування діалогічного ланцюга на комунікативні одиниці (діалогічні єдності)

висвітлюються в дисертаційній роботі Г.О.Пенькової, яка, крім того, подає й опис структурно-семантичних типів діалогічних єдностей та засобів зв'язку [16].

За кількістю включених реплік та особливістю їх структурної організації діалогічні єдності різноманітні, вони представлені в розмовному мовленні і двокомпонентними діалогами в їх різних модифікаціях, і багатоконпонентними. Найбільш дослідженими в мовознавстві є двочленні діалогічні єдності. Багатоконпонентні діалогічні єдності стали об'єктом дослідження небагатьох учених [16; 17; 19].

Репліка як компонент діалогічної єдності і діалогу в цілому має двоплановий характер, поєднуючи в собі значення акції і реакції, у результаті чого діалог і являє собою складний ланцюжок взаємопов'язаних висловлень.

Репліка, вважає Р.Р. Гельгардт, – це вчинок, який залежить від того, як “мовець визначає ситуацію, а не лише від змісту висловлення співбесідника” [8: 56]. Найелементарнішою ланкою діалогу є взаємодія двох реплік – стимулюючої (досить часто у формі запитання) та реагуючої. Крім поділу реплік на стимулюючі та реагуючі, існує досить розгалужена система класифікацій типів реплік, в основу яких покладені різні критерії.

На підставі змісту інформації В.О.Єжов, наприклад, розрізняє кілька видів реплік-відповідей: репліки, у яких інформація відсутня; репліки, у яких інформація недостатня; репліки, у яких, крім достатньої інформації, представлена додаткова, що уточнює рему відповідної репліки; репліки, елементи яких містять надлишкову інформацію [11: 117].

“Увагу дослідників привертає переважно проблема типологічного розкласифікування реплік за характером функціонально-сюжетних ознак”, – так вважають Д.Х.Баранник та Г.Н.Гай, виділяючи до дванадцяти функціонально різних типів реплікувань [2: 52].

В.Д.Девкін стверджує, що “якими б різними не були конкретні реагуючі репліки, їх основний зміст зводиться до трьох типів: стверджувальні; заперечні; або відповіді меншого ступеня визначеності вираження згоди/незгоди, або прості ухилення від відповіді” [9: 76].

З погляду поширеності репліки діалогу поділяє на прості та складні Н.Г.Несіна [15: 62]. На її думку, у діалозі з простими репліками згідно з комунікативним завданням реалізуються різні типи речень за метою висловлення, вони визначаються характером реплік. Далі вона виділяє такі різновиди реплік-стимулів: репліка-питання, репліка-розповідь, репліка-спонукання, репліка-називання, репліка-привітання [15: 63].

Як показують наші спостереження над літературно-художніми діалогами, репліка-стимул нерідко буває розповідного характеру. У таких репліках речення вирізняються багатством синтаксичної структури: від слів-речень до складних конструкцій. Відповідні репліки на репліку-розповідь теж відзначаються функціонально-семантичним та структурним багатством і різноманіттям.

Крім того, репліки можуть уводитися в діалог безпосередньо, а можуть і через посередництво “репрезентуючого компонента” [21]. На цій підставі подає класифікацію реплік В.Г.Гак [7].

Структура діалогічних реплік звичайно зумовлена будовою попередньої репліки. Проаналізований нами матеріал та роботи деяких лінгвістів [6; 19] указують на наявність таких форм цієї зумовленості: граматичної, лексичної, семантичної та функціональної.

Вище згадані типи пов'язані (в основному) з реактивними репліками. Оскільки класичним видом діалогу є питально-відповідна єдність, то існує досить розгалужена класифікація стимулюючих реплік, що являють собою питальне речення.

Так, наприклад, М.Л.Михліна розрізняє чотири типи питальних реплік: займенникові; незайменникові; альтернативні; питання-спонукання до продовження мовлення [13].

Безліч запитань діалогу Н.Г.Несіна пропонує звести до двох видів: запитання, що потребує розкриття будь-якого члена речення; запитання, що вимагає підтвердження або заперечення

висловленої думки [14: 347]. Крім того, дослідниця схематично показала змістову зумовленість різнопланових реплік [14: 348]. Звичайно, подібна зумовленість реплік не може не вплинути на їх синтаксичну структуру.

Особливою специфічною формою думки І.В.Борисюк вважає уточнюючі запитання, які “не слід розглядати як різновид прямих запитань”, тому що функцією останніх є “знаходження предиката, у той час як функцією уточнюючого питання є знаходження ознак цього предиката, оскільки він уже відомий з попереднього висловлення співрозмовника” [5: 47]. Аналізуючи займенникові уточнюючі питання в українському діалогічному мовленні з боку їх комунікативного спрямування, І.В.Борисюк пропонує виділити такі їх функціональні різновиди: непередбачувані та передбачувані [5: 48].

Питальні конструкції обслуговують не лише стимулюючі репліки. Нерідко вони використовуються і в репліках-реакціях. Саме специфіку таких питальних комплексів з’ясовує О.Г.Кадомцев, аналізуючи зустрічні питання [12: 56].

Узагальнену класифікацію питальних конструкцій подає П.С.Дудик: власне-питальні, непрямі-питальні, питально-риторичні [10].

Детальну комунікативно-семантичну класифікацію “питальних комунікативних одиниць” знаходимо в монографії Л.П.Чахояна [20].

Досить відомою є класифікація швейцарського лінгвіста кінця ХІХ – першої половини ХХ століття Ш.Баллі, який поділив питальні речення на диктальні та модальні, серед перших виділивши загальнодиктальні (стосуються змісту всього питального речення) та частководиктальні, серед інших – загальномодальні (з’ясовують ставлення мовця до змісту висловлення) та частковомодальні [1: 48].

Логіко-граматичну природу питання та її реалізацію в питально-відповідних структурах англійського діалогічного мовлення висвітлює в своїй дисертаційній роботі Г.В.Беркаш [3].

Чимало праць присвячено вивченню риторичних запитань. Серед них відзначимо дослідження Т.О.Сергєєвої, у якому вона висвітлює комунікативні особливості риторичних запитань [10: 62], П.С.Дудика, який дає характеристику таких конструкцій з функціонального боку [10: 32], І.В.Борисюк, інтерес якої спрямований на інтонаційну специфіку риторичних запитань у сучасній українській та французькій мовах [4].

Таким чином, загальноприйнятої класифікації питальних речень немає, у той же час розходження синтаксистів у виділенні різновидів цих конструкцій, у їх характеристиках незначні, подекуди лише термінологічні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
2. Баранник Д.Х., Гай Г.М. Драматичний діалог: Питання мовної композиції. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – 156 с.
3. Беус Л.А., Бердышева С.М., Горелов И.Н. Проявление авербальной системы коммуникации в диалогической речи // Немецкий язык и литературоведение. – Челябинск: 1976. – Вып. 6. – С. 18-25.
4. Борисюк І.В. Інтонація риторичного запитання в сучасній українській і французькій мовах // Мовознавство. – 1968. – №2. – С. 36-38.
5. Борисюк І.В. Уточнююче питання в українському діалогічному мовленні // Мовознавство. – 1973. – №3. – С.46-49.
6. Валимова Г.В. Об основных типах ответных предложений диалогической речи // Ученые записки Ростовского педагогического ин-та. Юбилейный сборник. – Ростов-на-Дону: Ростовское книжное изд-во, 1955. – С. 159-183.

7. Гак В.Г. Русский язык в зеркале французского. Очерк 7. Способ введения реплик в диалог // Русский язык за рубежом. – 1971. – №2. – С. 62-69.
8. Гельгардт Р.Р. Рассуждение о монологах и диалогах (к общей теории высказывания) // Сборник докладов и сообщений лингвистического общества. – Калинин: Калининск. гос. пед. ин-т, 1971. – Вып. 1. – Т. 11. – С. 28-154.
9. Девкин В.Д. Диалог. Немецкая разговорная речь в сопоставлении с русской. – М.: Высш. шк., 1981. – 160 с.
10. Диалог о диалоге: Межвуз. сб. науч. трудов / Ред. Ю.П.Зотов и др. – Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 1991. – 144 с.
11. Ежов В.А. О типах ответных реплик в современной английской диалогической речи // XVIII Герценовские чтения. Филологические науки: Тезисы докладов. – Л.: 1965. – С. 116-118.
12. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. – К.: Вища шк., 1986. – 178 с.
13. Михлина М.Л. Из наблюдений над синтаксическими особенностями диалогической речи: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1955. – 16 с.
14. Несина Н.Г. К вопросу о взаимоотношениях реплик диалога // Материалы XXII научной конференции. – Волгоград: Волгоград. пед. ин-т им. Серафимовича, 1968. – С. 346-350.
15. Несина Н.Г. К вопросу о структуре диалога в современном русском языке // Исследования и статьи по русскому языку. – Волгоград: Волгоград. пед. ин-т им. Серафимовича, 1972. – Вып. 3. – С. 61-70.
16. Пенькова Г.А. Диалогические единства в современном французском литературном языке: Автореф. дис.... канд. филол.наук. – Л.: 1972. – 22 с.
17. Пенькова Г.А. Многокомпонентные диалогические единства // Структура предложения и лексико-грамматические отношения. – Л.: 1972. – С.176-192.
18. Скшидло А.Я. Синонимия в диалогической речи. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – 196 с.
19. Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: Тезисы докладов к республиканской науч. конф. (июнь 1968). – Горький: Изд-во Горьк. гос. пед. ин-та ин. яз. – 345 с.
20. Чахоян Л.П. Синтаксис диалогической речи современного английского языка. – М.: Высш. шк., 1979. – 166 с.
21. Чумаков Г.М. Синтаксис конструкций с чужой речью. – К.: Вища шк., 1965. – 219 с.
22. Шведова Н.Ю. К изучению русской диалогической речи // Вопросы языкознания. – 1956. – № 2. – С. 67- 82.

Резюме

У статті аналізується діалогічна єдність як одиниця діалогу. Вказується, що найтипівішим її різновидом є питально-відповідний комплекс. У зв'язку з цим і подається розгалужена класифікація стимулюючих реплік, що являють собою питальне речення.

Summary

Dialogical solidarity is analysed in the article as the unit of the dialog. As mentioned, the most typical kind of the dialogical uniform is the complex of Q&A. So, the article gives the classification of stimulating replies in a form of a question sentences.

ЗМІСТ

Розділ I. Граматична будова мови. Проблеми синтаксису	
<i>Шульжук К.Ф.</i> До питання про еквіваленти речення	3
<i>Федчук Л.І.</i> До питання про типологію предикативних одиниць.....	7
<i>Степаненко М.І.</i> Семантична структура, формально-граматична будова і функціональні можливості речень із локативно-транзитивним типом детермінації.....	14
<i>Шкарбан Т.М.</i> Про довжину предикативних одиниць у структурі складних конструкцій з однорідною супідрядністю	20
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксична норма як лінгвістична проблема.....	24
<i>Давнюк С.В.</i> Вивчення багатоконпонентних сурядно-підрядних речень: формально-граматичний аспект	27
<i>Жагальяк І.М.</i> Комунікативні моделі зі звуконаслідувальними словами та їх семантичні експоненти	31
<i>Шульжук Н.В.</i> Репліка як компонент діалогічної єдності	36
<i>Щербачук Н.П.</i> Адвербальні синтаксеми в семантично ускладненому простому реченні діалогічного мовлення	39
<i>Сербіна Т.Г.</i> Прийоми використання прецедентних текстів у газетних заголовках	44
Розділ II. Морфологічний рівень мовної системи	
<i>Мединська Н.М.</i> Лексико-семантична група дистрибутивних дієслів активної дії	49
<i>Куликова В.Г.</i> Мовні засоби відтворення спонування в українській мові	54
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Субстантивація прикметників у слов'янських мовах і власні імена.....	58
Розділ III. Актуальні проблеми лексикології та лексикографії	
<i>Вокальчук Г.М.</i> Складні випадки лексикографічного опису індивідуально-авторських новотворів	63
<i>Гаврилюк Н.В.</i> Емпірійні індивідуально-авторські прикметники у творчості неокласиків.....	69
<i>Дуденко О.В.</i> Паремії: знаки чи символи?	73
<i>Кірілкова Н.В.</i> Українська символіка в поемах Ліни Костенко.....	78
<i>Будз І. Ф.</i> Роль “кольорових” компонентів фразем як етнографічних та національно-культурних маркерів	80
<i>Крижанська О.М.</i> Джерела збагачення української колірної лексики	84
<i>Степанова О.І.</i> Лінгвопоетика як об'єкт мовознавчого дослідження	93
<i>Копера О.С.</i> Проблема мовностилістичної норми використання метафори поетками 90-х років ХХ століття.....	98
<i>Школяренко В.І.</i> Динамічні аспекти фразотворчої активності компонентів фразеологізму.....	106
Розділ IV. Системні питання лінгвогеографії	
<i>Євтушок О.М.</i> Питання системного дослідження лексики західнополіського діалекту. Явище полісемії.....	110
<i>Мазяр В.М.</i> Структура і семантика лексики ткацтва у західнополіських говірках	

української мови.....	115
<i>Демешко І.М.</i> Топонімізація основ типів поселень північно-східного Полісся....	120
Розділ V. Мовознавство і школа	
<i>Хом'як І.М.</i> Питання орфографії в програмах із рідної мови	128
<i>Ковальчук Н.П.</i> Лінгвістичні принципи української пунктуації.....	133
<i>Шевчук Т.Б.</i> Робота зі словами родо-видової семантики на початковому етапі навчання української мови	138
<i>Петрук О.М.</i> Реалізація принципу функціональності в навчанні рідної мови як лінгводидактична проблема	144
<i>Антончук О.М.</i> Ефективність методу вправ на уроках вивчення орфографії.....	147
Рецензії	
<i>Хмель В. А.</i> До вивчення фольклору регіонів України. Рецензія на працю доктора філологічних наук, професора Романа Кирчіва “Із фольклорних регіонів України: нариси й статті”	150
Відомості про авторів	156

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 11

Упорядкування та наукове редагування
*Олександри Якимчук,
Оксани Кузьмич*

Макет та комп'ютерна верстка *Вікторії Кравчук*

Обкладинка *Олексія Литвина*

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №2 від 26 вересня 2003 р.)

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра української мови, тел. 26-17-79
вул. Остафова, 31

Підписано до друку 26.09.2003. Формат 60x84 1/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк. 19, 0. Наклад 200 прим. Зам. № 29/1

Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 11. – Рівне: РДГУ, 2003. – 155 с.

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших ВНЗ. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань граматики і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

ISBN 966-72-81-04-9

ББК 81
УДК 811.161.2